

УДК 746.3:398](477.41)(092)Пан“19/20”

DOI <https://doi.org/10.15407/nte2023.03.115>

БРОВАРЕЦЬ ТЕТЯНА

кандидатка філологічних наук, молодша наукова співробітниця відділу української та зарубіжної фольклористики Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ, Україна).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1563-2572>

BROVARETS TETIANA

a Ph.D. in Philology, a junior research fellow of the Ukrainian and Foreign Folkloristics Department of M. Rylskyi Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1563-2572>

Бібліографічний опис:

Броварець, Т. (2023) Фольклоризм і фольклоризація схем епіграфічної вишивки бучанської мисткині Любові Панченко. *Народна творчість та етнологія*, 3 (399), 115–122.

Brovarets, T. (2023) Folklorism and Folklorization of Epigraphic Cross-Stitch Papers by the Bucha Artist Liubov Panchenko. *Folk Art and Ethnology*, 3 (399), 115–122.

© Видавництво ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2023. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

ФОЛЬКЛОРИЗМ І ФОЛЬКЛОРИЗАЦІЯ СХЕМ ЕПІГРАФІЧНОЇ ВИШИВКИ БУЧАНСЬКОЇ МИСТКИНІ ЛЮБОВІ ПАНЧЕНКО

Анотація / Abstract

Бучанська мисткиня Любов Михайлівна Панченко (1938–2022), повідомлення про смерть якої, що спричинена геноцидом, влаштованим російськими окупантами в Бучі, сколихнуло українську громадськість навесні 2022 року, відома передусім як художниця-шістдесятниця. Розквіт її талантів прийшовся на час тоталітарного тиску, що суттєво завадило кар'єрі майстрині: здобутки яскравої особистості, яка послідовно протистояла радянській владі, законмірно намагалися замовчувати. Утім, деякі творчі розробки мисткині, що ґрунтуються на українському фольклорі, не просто були опубліковані в радянських виданнях, а й надалі міцно вкоренилися в народній культурі – на зламі другого і третього тисячоліть. Такими є, наприклад, схеми для вишивання, створені Любов'ю Панченко на сюжети українського пісенного фольклору. Розроблені нею зразки можна зарахувати до схем епіграфічної вишивки, адже вони містили вербальний складник – початкові рядки цих пісень. Пропоновані мисткинею пісенні рядки згодом стали словесними формулами епіграфічної вишивки.

Отже, *мета* статті – показати внесок Л. Панченко в розвиток української епіграфічної вишивки другої половини ХХ ст. – початку ХХІ ст. *Актуальність* визначається відразу двома важливими аспектами: 1) позаяк сьогодні мало хто проводить паралелі між іменем мисткині та розробленими нею схемами для вишивання, необхідно простежити авторську частку доробку Любові Панченко щодо конкретних сюжетів, які масово поширилися в народній культурі; 2) оскільки феномен епіграфічної вишивки був типовий передусім для кінця ХІХ – першої половини ХХ ст., постає потреба у висвітленні розвитку традиції вишивання словесного фольклору в період між щойно зазначеним часовим відтинком і сьогоднішнім (останніми роками є тенденції до відродження цього явища).

Результати проведеного дослідження засвідчили, що схеми епіграфічної вишивки Л. Панченко пройшли логічний шлях розвитку авторських творів, які були побудовані на фольклоризмі (основа взята з усного пісенного фольклору), а згодом самі фольклоризувалися (закріпилися у вишитому словесному фольклорі). *Перспективами* подальшого вивчення цієї теми нам видається, зокрема, простеження особливостей сучасних фольклорних трансформацій сюжетів, вишитих за схемами Любові Панченко.

Ключові слова: Любов Панченко, епіграфічна вишивка, рушник, народні пісні, словесна формула, схеми для вишивання.

The artist Liubov Mykhailivna Panchenko (1938–2022) from Bucha, whose death was caused by the genocide organized by the russian occupiers in Bucha and shocked the Ukrainian public in the spring of 2022, is known primarily as a Sixties artist. The heyday of her talents occurred during the period of totalitarian pressure, which significantly hampered the artist's career: the achievements of a bright personality who consistently opposed the Soviet government were naturally suppressed. However, some of her creative works based on Ukrainian folklore were not only published in the Soviet magazines, but also became firmly rooted in folk culture – at the turn of the second and third millennia. For example, these include Liubov Panchenko's embroidery patterns based on Ukrainian song folklore plots. The patterns she developed can be classified as epigraphic embroidery schemes because they contained a verbal component - the opening lines of these songs. The song lines offered by the artist later became verbal formulas of epigraphic embroidery.

Hence, the article is *aimed at* the demonstration of Liubov Panchenko's contribution to the development of Ukrainian epigraphic embroidery of the mid to late 20th century to the early 21st century. The *relevance* of the study is determined by two important aspects at once: 1) as today very few people make parallels between the artist's name and the embroidery schemes developed by her, it is necessary to trace the contribution of Liubov Panchenko to specific topics that were widely spread in folk culture; 2) as the phenomenon of epigraphic embroidery was typical primarily for the late 19th century through the first half of the 20th century, there is a need to highlight the development of the tradition of embroidering verbal folklore in the period between the just mentioned time period and the present (in recent years there have been trends towards the revival of this phenomenon).

The *results* of the conducted research have shown that Liubov Panchenko's epigraphic embroidery schemes went through a logical path of development of the author's works, which were built on folklore (the basis was taken from oral song folklore), and later were folklorised (fixed in embroidered verbal folklore). The *prospects* for further study of this topic seem to us, in particular, to trace the features of modern folklore transformations of the plots embroidered according to the schemes of Liubov Panchenko.

Keywords: Liubov Panchenko, epigraphic embroidery, *rushnyk*, folk songs, verbal formula, embroidery patterns.

Світлої пам'яті української мисткині Любові Михайлівни Панченко, виснаженої тривалим голодуванням під час геноциду в Бучі, скоєному російськими загарбниками в березні 2022 року, а також усіх митців-жертв російської агресії

In the blessed memory of Ukrainian artist Liubov Mykhailivna Panchenko who was exhausted by prolonged starvation during Bucha genocide which had been committed by russian invaders in March 2022, as well as all the artists who have been victims of russian aggression

Вишивання фольклорних вербальних творів (найчастіше – рядків із народних пісень і прислів'їв) на українських рушниках є маркером доволі чітко окресленого й

дуже короткого історичного періоду: кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. Приблизно з 1950–1960-х років вишивання рушників із написами перестало бути масовим явищем

у народній культурі. Натомість останнім десятиліттям, коли національна свідомість суттєво зростає, помітно актуалізується й епіграфічна вишивка.

Проте було б надто спрощено вважати часовий відтинок між указаними віхами абсолютною культурною пусткою з цього боку. У другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. пласт вишитого словесного фольклору все ж таки тримався, хоч і поодинокими острівцями. В окремих родинах тривала традиція вишивання написів на рушниках, а деякі розробники схем для рукоділля публікували в додатках тогочасних журналів відповідні сюжети.

Однією з найпомітніших професійних майстринь і дизайнерок, які відіграли неабияку роль у збереженні й розвитку епіграфічної вишивки в не надто сприятливу для того епоху, була Любов Михайлівна Панченко, нещодавня звістка про смерть якої сколихнула українську громадськість: мисткиня померла, ослаблена затяжним голодуванням під час російської окупації Бучі в березні 2022 року [3]. Знаковим є те, що вся творчість Любові Михайлівни, як одноставно визнають ті, хто з нею більшою або меншою мірою стикався, була пронизана українським національним духом, а сама вона, будучи шістдесятницею, відкрито й подекуди гостро висловлювала небажання коритися тодішній радянській системі [4].

Мусимо констатувати, що наразі постать Л. Панченко, як і вся її творча спадщина, ще потребує ретельного дослідження. Перше та єдине на сьогодні видання її творів побачило світ в електронному вигляді 2021 року [5] (у друкованій версії – 2022 року). Важливо, що й українська анімаційна індустрія, яка дуже швидко набирає обертів, встигла належно відреагувати на яскраву особистість мисткині-легенди за її життя. Серія інтерактивних новел про українських художниць-шістдесятниць, створена Спілкою українських аніматорів (УАніМА) на початку 2021 року, розпочинається грою, де головною героїнею стала Любов Панченко, переслідува-

на злими силами [12]. Назва просякнutoго національною ідеєю мультимедійного твору, сюжет якого побудований на спротиві талановитих мисткинь тоталітаризмові, промовиста – «60. Втрачені скарби».

Одним із таких скарбів, ще не висвітлених, є, на нашу думку, внесок Любові Михайлівни в українську епіграфічну вишивку. Маємо, однак, відразу ж уточнити, що самі скарби – розробки Л. Панченко в цій царині – не є втраченими, оскільки вони, як виявиться згодом, прижилися в народній культурі. Загубленим є саме зв'язок між іменем мисткині та сюжетами, що завдяки їй стали популярними не тільки в усному, але й так званому письмовому – вишитому словесному фольклорі другої половини ХХ ст. – початку ХХІ ст.

«Щирою рукою рушник вишивала та щастя і долі у Бога благала»

Про безпосередню причетність Л. Панченко до епіграфічної вишивки можна судити вже за кількома фото, зробленими на порубіжжі тисячоліть. Представлені в цій статті перші дві світлини фіксують мисткиню поряд із виготовленим нею рушником (1990-ті).

Цей виріб професійної майстрині другої половини ХХ ст. можна повноправно вважати відголоском традиції кінця ХІХ – першої половини ХХ ст., коли українські дівчата й жінки повсюдно вишивали сюжетно-епіграфічні рушники з характерною для них еkleктичністю. На багатоярусному рушникові Любові Михайлівни поєднано елементи трьох найпоширеніших видів орнаменту: фіто- й зооморфні (а саме орнітоморфні) та геометричні. Центральною ж частиною є антропоморфний мотив – стилізовані фігурки хлопця і дівчини, а під цим розташований вербальний складник – напис «*Ранньою порою рушник вишивала, щастя та долю у Бога благала*».

Для визначення авторської / фольклорної частки аналізованого твору зручно скористатися Інтерактивним покажчиком фольклорних формул епіграфічної вишивки [1]

(далі – Показчик), який сьогодні є єдиною систематизованою і найповнішою базою зразків цього явища. У рубриці «Вербальні формули» Показчика можна легко знайти відповідник вишитим рядкам на рушникові Л. Панченко. Це формула «*Щирою рукою рушник вишивала та щастя і долі у Бога благала*».

Судячи з кількісного представлення вишитих зразків – реалізацій цієї формули (нині в Показчику збережено 89 таких одиниць), можна зробити висновок про те, що вона була дуже поширеною в народній культурі переважно першої половини ХХ ст. Поданий на вебресурсі перелік одиниць засвідчує множинність варіантів зазначеної фрази. Зазвичай виконавиця фольклорного твору «вишивала» (рідше – «шила»); при цьому вона благала «щастя», «долі» або «щастя і долі» (значно рідше – «здоров'я»); «благала», «прохала» / «просила» (значно рідше – «бажала»). Вишивальниця могла вказувати або не вказувати того, у кого вона це просила («у Бога»), і того, для кого вона просила («для тебе», «для себе», значно рідше – «для вас»). Досить часто трапляються усічені варіанти (наприклад, «*Щирою рукою рушник вишивала*»). Є також трансформовані зразки, побудовані на вказаній фольклорній формулі, скажімо, «*Щирими руками рушник вишивала // Молодими літами себе розважала*».

До видозміненого варіанта цієї поширеної в епіграфічній вишивці фольклорної формули можемо віднести й напис на рушникові Любові Панченко, де початковий епітет «*щирою рукою*» замінено на «*ранньою порою*». Варто, однак, додати, що вказівка на «*ранню порою*» вишивання рушника є також типовою в народній культурі. Її нерідко можна побачити в інших фольклорних формулах, характерних у тому числі й для епіграфічної вишивки. Для прикладу, у Показчику наявна вербальна формула «*Ніч не спала – рушник вишивала*», де словосполучення «*ніч не спала*» часто замінюють такими синтаксичними одиницями мови, як «*рано вста-*

вала», «*пізно лягала*» тощо. Тому, говорячи суто про напис «*Ранньою порою рушник вишивала, щастя та долі у Бога благала*» на рушникові Л. Панченко, можна вказувати на певні ознаки контамінації принаймні двох словесних формул, які є доволі поширеними в українській епіграфічній вишивці.

Щодо візуального складника рушника, то, провівши ревізію рубрики «Іконічні формули» Показчика, можемо знайти стилістично подібні антропоморфні фігурки¹. Такими є, приміром, добре відомі сучасним вишивальницям зображення дівчини, яка йде з коромислом, і хлопця, який наздоганяє її, – *Галя та Іванко*, що були розроблені для вишивання з написом «*Несе Галя воду, коромисло гнеться, а за нею Ваня, як барвінок, в'ється*» на сюжет однойменної популярної української народної пісні.

«Несе Галя воду, коромисло гнеться, а за нею Іванко, як барвінок, в'ється»

Галя, що тікає від Іванка, є, напевно, чи не найпопулярнішим епізодом у загалом не надто різноманітній епіграфічній вишивці кінця ХХ – першої половини ХХІ ст. Однак мало кому сьогодні відомо (включаючи й вишивальниць зазначеного сюжету), що цей зразок був розроблений Любов'ю Панченко. Ще на початку 1980-х років під назвою «Декоративний килимок» схему опублікували в додатку до журналу «Радянська жінка» (1981 рік, № 7) [8]. У цьому номері також містилися практичні поради від Любові Михайлівни: «Вишивається він на сукні або мішковині. Якщо тканина темна, тоді можна додати білий колір. Візерунок можна використати для рушника і, відповідно збільшивши, як подано на додатку, для килима».

Очевидно, цю схему настільки полюбили в народі, що кілька років потому її знов оприлюднили в тому-таки часописі. Повторна публікація містила такі пояснення від редакції: «Минуло вже чимало літ з того часу, як у нашому журналі був надрукований візерунок вишивки «*Несе Галя воду*». А листи рукодільниць з проханням ще раз опубліку-

вати цю розробку йдуть і йдуть. Не всі жінки, які хотіли вишити тоді килимок, мали журнал. Ось чому ми звернулися до художниці Любові Панченко з проханням підготувати до друку візерунок. Вміщуємо його замість викройки і сподіваємось, що кравчині вибачать нам це. Вишивайте на радість собі і рідним» (додаток до журналу «Радянська жінка» № 6 за 1988 рік, рубрика «Краса і загишок») [9].

Важливо, що повторна публікація сюжету, яка включала примітку редакції, не тільки збільшила частотність його вишивання (що само собою зрозуміло), а й відіграла істотну роль в особливостях подальшої фольклоризації аналізованого тексту. З цього погляду нам видаються значущими два моменти. По-перше, відбулися зміни в самій схемі: персонаж *Ваня* перетворився на національно маркованого *Йванка*. По-друге, у примітці було вказано назву вишивки – «*Несе Галя воду*», що фактично є зредукованим варіантом пропонованого напису для вишивання.

Сучасні розробники схем для рукоділля, масово поширюючи вподобаний у народі сюжет, пропонують власне той самий зразок, що колись і шостий номер журналу «Радянська жінка» за 1988 рік: з іменем *Йванко* [10]. Подекуди сьогодні випускають ці схемки взагалі без напису, але при цьому назву товару зберігають так само, як у зазначеному випуску: «*Несе Галя воду*» [2]. Останнім часом у соціальних мережах вишивальниці паралельно із сучасними схемами для рукоділля діляться і світлинами зразків, що збереглися з радянських журналів [6]. З огляду на це, можливі одночасні поширення різних варіантів сюжету з кількох джерел (як новітніх, так і давніших).

Водночас дуже змінилася, судячи з пропозицій сучасних видавців, прагматика тексту. Якщо Любов Панченко, подаючи цей зразок як «декоративний килимок», пропонувала застосовувати його для інтер'єру, то нинішні заклики лунають здебільшого на користь весільного рушника [10]. В остан-

ньому випадку виходить, що слова з пісні «*Несе Галя воду, коромисло гнеться*», яка доволі часто функціонує як застільна весільна, можуть бути включені в обряд весілля двічі, але вже в іншому жанрі та контексті (зокрема під час проведення ритуалів з рушником із відповідним написом).

Щодо особливостей реалізації цього тексту в народній культурі, то, судячи з представлених одиниць на зазначену словесну формулу в Показчику, вишивають приблизно рівною мірою обидва варіанти: як *Ваню*, так і *Йванка* ². У випадках, коли напис не вишивають, ці рядки можна вважати імпліцитними. Адже навіть за відсутності вишитого вербального складника рушники із цим сюжетом зазвичай називають «*Несе Галя воду*» [6].

Подібне явище спостерігаємо й серед інших вишивок, що походять від схем, розроблених Л. Панченко. Схема ще одного пропонованого нею «декоративного килимка» містить слова з іншої української народної пісні про кохання: «*Гиля, гиля, сірі гуси, гиля, гиля до води*». Аналогічно до попереднього випадку, ця вербальна формула подекуди безпосередньо не вишивається на рушникові. Водночас сам виріб іменують так: «Український рушник “*Гиля, гиля, сірі гуси*”» [11]. Інакше кажучи, імпліцитність одного зі складників (у цьому разі вербального) вишитого сюжету є одним зі свідчень фольклоризації твору.

Зазначені у статті вербальні формули, що закріпилися в епіграфічній вишивці завдяки розробкам Любові Панченко або ж були вишиті нею самою, є, очевидно, далеко не повним описом її внеску в цю ділянку народної культури. Це лише перша спроба показати роль непересічної особистості у збереженні традиції вишивання написів (рядків із народних пісень чи прислів'їв) на текстильних виробах у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. – період, який загалом можна охарактеризувати таким, що був не надто сприятливим для розвитку цієї форми фіксованого фольклору. А втім, як ми побачили,

схеми епіграфічної вишивки Л. Панченко як практично пів століття тому мали успіх, так і нині представляють інтерес для сучасних вишивальниць. Подекуди відбуваються зміни в самих текстах (наприклад, *Ваня стає Йванком*) та їхній прагматиці (скажімо, декоративний килимок перетворюється у весільний рушник), а ім'я мисткині зазвичай

тепер не асоціюється з розробленими нею сюжетами. Можна твердити, що подібний процес є логічним шляхом розвитку авторського твору, що був побудований на фольклоризмі (основа взята з усного пісенного фольклору), а згодом сам фольклоризувався (закріпився у так званому письмовому, або вишитому словесному фольклорі).

Примітки

¹ Ці антропоморфні фігурки, як виявиться трохи згодом, були також розроблені Л. Панченко. Стилістично вони помітно відрізняються від тих зразків, що були поширені наприкінці XIX – у першій половині XX ст.

² Окрім варіативності в імені хлопця, нам відомі й сильні трансформації цього сюжету. Зокрема, чимало випадків, коли напис до відповідного зображення добирається такий, що ніяк не пов'язаний із сюжетом «*Несе Галя воду...*». Можуть також відбуватися зміни в самій візуальній частині: для прикладу, «вилучають» фігурки хлопця чи дівчини, вставляючи їх в інший словесний контекст. Особливості подібних трансформацій у народній епіграфічній вишивці, на нашу думку, виходять за межі цієї статті, потребуючи окремого докладного розгляду.

Джерела та література

1. Броварець Т. Інтерактивний електронний покажчик фольклорних формул. (Епіграфічна вишивка). 2016–2023. URL : <http://volkovicher.com/> (дата звернення 13.07.2023). Пароль: 2707.
2. Вишивка хрестиком «Несе Галя воду». Виробник «Чарівна мить». *MyHobi.org*. URL : <https://myhobi.org/vyshivka-krestom-lyudi/item/352-charivna-mit-c-011.html> (дата звернення 13.07.2023).
3. Київ24. Виснажена голодуванням в окупованій Бучі, померла художниця-шістдесятиниця. *Київ24: YouTube-канал*. 01.05.2022. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=kIUMDRtGjMo> (дата звернення 13.07.2023).
4. Крупник Л. Чарівний світ декоративного мистецтва Любові Панченко / Хочу знати все. *Погляд Цікава Київщина: YouTube-канал*. 22.02.2022. URL : https://www.youtube.com/watch?v=qX_tTiVBtD8 (дата звернення 13.07.2023).
5. Любов Панченко: повернення : альбом / передм.: Олена Лодзинська, Василь Перевальський, Діана Клочко ; упоряд.: Олена Лодзинська, Любов Крупник ; переклад англ.: Ольга Грабар, Соломія Джаман, Олексій Плохотюк ; дизайн Олексій Чекаль. Київ ; Харків : Видавець Олександр Савчук, 2021.
6. Сосніна Ж. Несе Галя воду. *Схеми для вишиванок безкоштовно: Facebook-сторінка*. 02.06.2017. URL : <https://www.facebook.com/groups/shemydlyvshivanok/posts/1784184945228729/> (дата звернення 13.07.2023).
7. Схема декоративного килимка «*Гиля, гиля, гиля, гуци, гиля, гиля до води*» / Л. Панченко. *Радянська жінка*. 1970–1980-ті рр. URL : <https://pin.it/77EiWu9> (дата звернення 13.07.2023).
8. Схема декоративного килимка «*Несе Галя воду, коромисло гнеться, а за нею Ваня, як барвінок, в'ється*» / Л. Панченко. *Радянська жінка*. 1981. № 7. URL : <https://pin.it/21TQLMb> (дата звернення 13.07.2023).
9. Схема декоративного килимка «*Несе Галя воду, коромисло гнеться, а за нею Йванко, як барвінок, в'ється*» / Л. Панченко. *Радянська жінка*. 1988. № 6. URL : <https://violity.com/106338357-dodatok-do-zhurnalu-radyanska-zhinka-6-1988-r> (дата звернення 13.07.2023).
10. Схема рушника на весілля «*Несе Галя воду*». 2022. URL : <https://prom.ua/p1159690018-pechatnaya-tsvetnaya-shema.html> (дата звернення 13.07.2023).
11. Mihálcz R. Ukrainian Rushnyk «*Hylia, Hylia, Siri Husy*». *Pinterest*. N. d. URL : <https://pin.it/2rDebbC> (дата звернення 13.07.2023).
12. Ukrainian Animation Association Lyubov Panchenko (1938). *Soul Is in the Canvases. 60s. The Lost Treasures*. 2021. URL : https://treasures.ui.org.ua/panchenko_en (дата звернення 13.07.2023).

Іл. 1, 2. Любов Панченко з власноруч вишитими рушниками. м. Буча. 1990-і рр.

[За: 5, с. 25; URL: <https://www.kyivpost.com/ukrainepolitics/ukrainian-artist-sixties-dissident-lyubovpanchenko-dies-as-result-of-bucha-occupation.html>]

Іл. 3. Схема епіграфічної вишивки «Гиля, гиля, гиля, гуси, гиля, гиля до води» від Л. Панченко. [За: 7]

Іл. 4. Схема епіграфічної вишивки «Несе Галя воду, коромисло гнеться, а за нею Іванко, як барвінок в'ється» від Л. Панченко. [За: <https://prom.ua/ua/p1159690018-pechatnaya-tsvetnaya-shema.html>]

References

1. BROVARETS, Tetiana. *Epigraphic Embroidery. An Interactive Online Index of Folkloric Formulae (2016–2023)*. NASU M. Ryl'skyi IASFE [online]. Available from: <http://volkovicher.com> [viewed July, 13 2023] [in Ukrainian].
2. A Cross Stitch Paper «Halia Is Carrying Water». The Manufacturer “A Magical Moment”. MyHobi.org [online]. Available from: <https://myhobi.org/vyshivka-krestom-lyudi/item/352-charivna-mit-c-011.html> [viewed July, 13 2023] [in Ukrainian].
3. Kyiv24. Having Been Exhausted Because of Starvation, An Artist of the Sixties Died. *Kyiv24: A YouTube Channel*. May 01, 2022 [online]. Available from: <https://www.youtube.com/watch?v=kIUMDRtgjMo> [viewed July, 13 2023] [in Ukrainian].
4. KRUPNYK, Liubov. The Wonderful World of Liubov Panchenko's Decorative Art / I Want to Know Everything. *The View Attractive Kyiv Region: A YouTube Channel*. February 22, 2022 [online]. Available from: https://www.youtube.com/watch?v=qX_tTiVBtD8 [viewed July, 13 2023] [in Ukrainian].
5. *Liubov Panchenko: Recovery: An Album* / prefaced by Olena Lodzynska, Vasyl Pereval'skyi, Diana Klochko; compiled by Olena Lodzynska, Liubov Krupnyk; translated by Olha Hrabar, Solomiia Dzhaman, Oleksii Plokhotiuk; designed by Oleksii Chekal. Kyiv; Kharkiv: Publisher Oleksandr Savchuk, 2021, 256 pp. [viewed July, 13 2023] [in Ukrainian and English].
6. SOSNINA, Zhadana. Halia Is Carrying Water. *Free Cross-Stitch Papers for Embroideries: A Facebook Page*. June 02, 2017 [online]. Available from: <https://www.facebook.com/groups/shemydlavysyivanok/posts/1784184945228729/> [viewed July, 13 2023] [in Ukrainian].
7. A Cross-Stitch Paper for the Decorative Rug «Shoo, Shoo, Grey Geese, Shoo, Shoo to the Water». Authored by Liubov Panchenko. *The Soviet Woman, 1970s–1980s: A Pinterest Page* [online]. Available from: <https://pin.it/77EiWu9> [viewed July, 13 2023] [in Ukrainian].
8. A Cross-Stitch Paper for the Decorative Rug «Halia Is Carrying Water, the Yoke Is Bending, Vania Is Following Her and Twining Around Her Like Periwinkle». Authored by Liubov Panchenko. *The Soviet Woman, 1981, no. 7: A Pinterest Page* [online]. Available from: <https://pin.it/21TQLMb> [in Ukrainian] [viewed July, 13 2023] [in Ukrainian].
9. A Cross-Stitch Paper for the Decorative Rug «Halia Is Carrying Water, the Yoke Is Bending, Ivanko Is Following Her and Twining Around Her Like Periwinkle». Authored by Liubov Panchenko. *The Soviet Woman, 1988, no. 6: A Site for Collectors in Ukraine* [online]. Available from: <https://violity.com/106338357-dodatok-do-zhurnalu-radyanska-zhinka-6-1988-r> [viewed July, 13 2023] [in Ukrainian].
10. A Cross-Stitch Paper for the Wedding *Rushnyk* «Halia Is Carrying Water». 2022 [online]. Available from: <https://prom.ua/p1159690018-pechatnaya-tsvetnaya-shema.html> [in Ukrainian] [viewed July, 13 2023] [in Ukrainian].
11. MIHÁLCZ, Ramona. Ukrainian *Rushnyk* «Shoo, Shoo, Grey Geese». *Pinterest*. N. d. [online]. Available from: <https://pin.it/2rDebbC> [viewed July, 13 2023] [in English].
12. Ukrainian Animation Association. Lyubov Panchenko (1938). Soul Is in the Canvases. *60s. The Lost Treasures*. 2021 [online]. Available from: https://treasures.ui.org.ua/panchenko_en [viewed July, 13 2023] [in English].

Надійшла / Received 13.07.2023

Рекомендована до друку / Recommended for publishing 12.09.2023